

แนวทางการสอนศิลปะไทยที่บูรณาการกับวัฒนธรรมอิสลามสำหรับนิสิตนักศึกษาระดับปริญญาบัณฑิต* GUIDELINE FOR TEACHING THAI ART INTEGRATED WITH ISLAMIC CULTURE FOR UNDERGRADUATE

STUDENTS

นางสาวมณีนาน มามะ**

Mannan Mamah

ผศ.ดร.อภิชาติ พลประเสริฐ***

Asst. Prof. Apichart Pholprasert, Ph.D.

บทคัดย่อ

งานวิจัยครั้งนี้มีวัตถุประสงค์ เพื่อศึกษาแนวทางการสอนศิลปะไทยที่บูรณาการกับวัฒนธรรมอิสลามสำหรับนิสิตนักศึกษาระดับปริญญาบัณฑิต การวิจัยนี้เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ ใช้วิธีการเลือกกลุ่มตัวอย่างแบบเจาะจงทั้งหมด 57 คน ได้แก่ ผู้เชี่ยวชาญทางด้านวัฒนธรรมอิสลาม ผู้เชี่ยวชาญสาขาศิลปศึกษา ผู้เชี่ยวชาญสอนวิชาศิลปะไทย ผู้เชี่ยวชาญสอนวิชาศิลปะอิสลาม และนักศึกษาระดับปริญญาบัณฑิต สาขาวิชาศิลปศึกษา มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์ วิทยาเขตปัตตานี เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย ได้แก่ แบบสัมภาษณ์สำหรับผู้เชี่ยวชาญ 4 กลุ่ม แบบสังเกตการสอนของอาจารย์ผู้สอนวิชาศิลปะไทย แบบสังเกตพฤติกรรมของผู้เรียนและแบบสัมภาษณ์ผู้เรียน วิเคราะห์ข้อมูลโดยการหาค่าร้อยละและวิเคราะห์เนื้อหา

ผลการวิจัยตามหลักองค์ประกอบการสอนในระดับอุดมศึกษา ภาคทฤษฎีและภาคปฏิบัติ พบว่าแนวทางการสอน

- 1) ด้านการกำหนดวัตถุประสงค์ กำหนดวัตถุประสงค์เพื่อมุ่งให้ผู้เรียนมีความรู้ ความเข้าใจด้านประวัติศาสตร์ศิลปะไทย วัฒนธรรม ลวดลาย รวมถึงศิลปะท้องถิ่นที่บูรณาการกับวัฒนธรรมอิสลาม และสามารถสร้างสรรค์ผลงานหรือแม่ลายที่ผสมผสานระหว่างศิลปะไทยกับศิลปะอิสลามได้อย่างไร้ความกังวล
- 2) ด้านเนื้อหาวิชา เน้นเนื้อหาเกี่ยวกับศิลปะไทยที่ถูกต้องตามหลักศาสนาอิสลาม เพื่อสร้างความเข้าใจระหว่างผู้สอนกับผู้เรียน และเนื้อหาทางประวัติศาสตร์ของศิลปะวัฒนธรรมที่ผสมผสานระหว่างศิลปะไทยกับศิลปะอิสลาม
- 3) ด้านวิธีสอน ใช้วิธีการสอนแบบร่วมกัน อภิปรายกลุ่มหรือการสอนแบบสืบสอบ เพื่อให้ผู้เรียนฝึกการคิดวิเคราะห์ประเด็นของการเรียนรู้ศิลปะไทยที่ไม่ขัดต่อหลักศาสนาอิสลาม
- 4) ด้านสื่อการเรียนการสอน ใช้สื่อที่เป็นผลงานหรือสถานที่จริงจากโบราณวัตถุและโบราณสถานที่มีการผสมผสานระหว่างศิลปะไทยกับศิลปะอิสลาม รวมถึงการใช้สื่อท้องถิ่นและสื่ออิเล็กทรอนิกส์ร่วมด้วย
- 5) ด้านการวัดและประเมินผล วัดความรู้ ความเข้าใจ เจตคติของผู้เรียนด้านประวัติศาสตร์ศิลปะไทย วัฒนธรรม ลวดลาย ศิลปะท้องถิ่นที่บูรณาการกับวัฒนธรรมอิสลาม เพื่อสร้างองค์ความรู้แบบองค์รวมในลักษณะของการยอมรับวัฒนธรรมที่แตกต่างกัน และสร้างสรรค์ผลงานหรือลวดลายของสองวัฒนธรรมที่ผสมผสานซึ่งกันและกันได้

*ได้รับทุนอุดหนุนวิจัย จากบัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

** นิสิตมหาบัณฑิตสาขาวิชาศิลปศึกษา ภาควิชาศิลปะ ดนตรีและนาฏศิลป์ศึกษา คณะครุศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

E-mail Address: Mannan.M@student.chula.ac.th

***อาจารย์ประจำสาขาวิชาศิลปศึกษา ภาควิชาศิลปะ ดนตรีและนาฏศิลป์ศึกษา คณะครุศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

E-mail Address: Apichart.P@Chula.ac.th

ISSN1905-4491

Abstract

The objectives of this research include were to study the guidelines for teaching Thai art integrated with Islamic culture for undergraduate students. This research was a qualitative research. It chose a specific sample group of 57 people, including Islamic culture experts, art education experts, Thai art teaching experts, Islamic art experts and undergraduate students in the Department of Art Education, Prince of Songkla University, Pattani Campus. The research tools included the interview form for the 4 groups of experts, the teaching observation form for Thai art teaching experts, students' behavior observation form, and the interview form for the students. Percentage and content analysis were used for data analysis.

The results of this research relateding to instruction elements in higher education in both theory and practice were as follows: 1) In terms of objectives setting, the objectives set by focusing on the students' knowledge and understanding of Thai history, arts, culture, motifs, and local arts integrated with Islamic culture as well as the creation of arts or motif under the Thai-Islamic integration in a carefree manners, 2) In terms of content, Thai art content was focused on according to Islamic principles to promote understanding between instructors and learners as well as the history of art, cultural blend of Thai and Islamic art, 3) In terms of instruction method, focus-group or inquiry instruction was used to enhance students' practice of analyzing and characterizing Thai art learning issues that were not contrary to Islamic principles, 4) In terms of instruction media, the works or actual location of antiques and ancient remains expressing the Thai-Islamic arts blending as well as local media and electronic media were used, and 5) In terms of measurement and evaluation, learners' understandings, attitudes about Thai art history, culture, motif, local arts integrated with Islamic culture measured and evaluated to create holistic knowledge and the acceptance of different cultures, the students' creative work that demonstrates the integration of the two cultures should also be evaluated. **คำสำคัญ:** การสอนศิลปะไทย/ วัฒนธรรมอิสลาม/ การบูรณาการศิลปะ/ วัฒนธรรม

KEYWORDS: THAI ART TEACHING/ ISLAMIC CULTURE / INTEGRATED WITH ART/ CULTURE

บทนำ

ศิลปะไทยเป็นมรดกทางวัฒนธรรมอันดีงามของชาติ ที่สะท้อนให้เห็นถึงชีวิตความเป็นอยู่ทางสังคม ความเชื่อ ประเพณีการแต่งกาย ตลอดจนสาระเรื่องราวอื่น ๆ ของแต่ละยุคสมัย อันเป็นเอกลักษณ์ของความเป็นไทย (ประเสริฐ ศิลรัตน์, 2542) ที่ได้รับอิทธิพลจากธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมในสังคมไทย โดยเฉพาะศิลปกรรมที่เกี่ยวข้องกับพระพุทธศาสนา ซึ่งเป็นศาสนาประจำชาติของไทย (ประยูร อุลุชาฎะ, 2550) สำหรับประเทศไทยถือเป็นสังคมที่มีความหลากหลายทางวัฒนธรรมที่เรียกได้ว่าเป็นสังคมทางวัฒนธรรมในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ (อัปดุลสุโก ดินอะ, 2556) โดยเฉพาะสามจังหวัดชายแดนภาคใต้ อันได้แก่ ปัตตานี ยะลา และนราธิวาส ซึ่งเป็นจังหวัดที่ตั้งอยู่ทางตอนใต้ของประเทศไทยที่มีประชากรส่วนใหญ่นับถือศาสนาอิสลาม จึงแตกต่างไปจากประชากรส่วนใหญ่ของประเทศไทย (ดลมนรร์จ บากา และคณะ, 2549) พื้นที่สามจังหวัด

ชายแดนภาคใต้มีบริบทสังคมและวัฒนธรรมแตกต่างจากภูมิภาคอื่น ส่งผลต่อกระบวนการเรียนรู้ศิลปะที่มีลักษณะเฉพาะภายใต้สถานการณ์และสังคมพหุวัฒนธรรม ซึ่งมีมุสลิมจำนวนมาก เช่น ในกรณีการจัดการเรียนการสอนศิลปะไทย ด้วยการจัดให้นักศึกษาต้องไปทัศนศึกษาศิลปะไทยในวัด พฤติกรรมที่พบ คือ นักศึกษาชาวมุสลิมจะรีบเข้ามาและรีบออกมาอย่างรวดเร็วและไม่เต็มใจทำรายงานศิลปะไทยที่เกี่ยวข้องกับพระพุทธรูป (ปัญญา เทพสิงห์, 2555) ดังนั้น หากไม่มีการศึกษาปัจจัยและสภาพแวดล้อมที่ส่งผลต่อกระบวนการเรียนรู้ อาจก่อให้เกิดความแตกแยกของสังคมไทยพุทธและไทยมุสลิมมากขึ้น ปัญญา เทพสิงห์ (2555) แสดงความคิดเห็นว่า การปรับแนวทางการสอนและการเข้าถึงศิลปะจะช่วยเยียวยาจิตใจ เพิ่มคุณค่ากับชีวิตไม่ให้เห็นเส้นทางผิด ๆ และเข้าใจความแตกต่างทางวัฒนธรรม สิ่งที่กระทบต่อกระบวนการเรียนรู้ศิลปะในสถานศึกษา ภายใต้บริบททางสังคมและวัฒนธรรมชายแดนภาคใต้ คือ ผู้ปกครองใช้หลักศาสนาอิสลามตีความหมายงานศิลปะแตกต่างกัน การเผยแพร่ศิลปะ วัฒนธรรมของรัฐผ่านสถานศึกษาในสามจังหวัดชายแดนภาคใต้ มีการยอมรับไม่เท่าเทียมกัน ทำให้ขาดเอกภาพในการเรียนรู้ศิลปะที่แท้จริง เนื่องจากการจัดกิจกรรมการเรียนการสอนศิลปะยังไม่คำนึงถึงความเหมาะสมกับวัฒนธรรมของผู้เรียน ทั้งวัยวุฒิ ความสามารถ ความสนใจของผู้เรียน ยังคงเป็นไปตามความต้องการของผู้สอนที่สอนตามหลักสูตรส่วนกลาง (วรสุตา ขวัญสุวรรณ, 2539)

การเรียนการสอนศิลปะในวัฒนธรรมอิสลามตามหลักการหะลาละและหะรอมในอิสลาม (การอนุมัติและการไม่อนุมัติในอิสลาม) ได้สรุปกฎต่าง ๆ ที่เกี่ยวกับรูปวาดและผู้ที่วาดรูปไว้ ดังนี้ คือ รูปที่ถูกห้ามอย่างเข้มงวดมากที่สุด คือ รูปวาดหรือรูปปั้นที่ถูกสร้างขึ้นมาเพื่อเคารพบูชาแทนหรือควบคู่ไปกับพระเจ้า(อัลลอฮ.) หากผู้ที่วาดหรือปั้นนั้นมีเจตนาเพื่อวัตถุประสงค์เคารพบูชาดังกล่าวแสดงว่าผู้นั้นกำลังอยู่ในหนทางของการปฏิเสธพระเจ้า แต่หากเป็นรูปวาดหรือรูปปั้นที่สร้างขึ้นไม่ใช่เพื่อการเคารพบูชาแต่สร้างขึ้นโดยมีเจตนาที่ลอกเลียนแบบการสร้างของพระเจ้า(อัลลอฮ.) ผู้นั้นเป็นผู้ที่ไม่ศรัทธาต่อพระเจ้าเช่นกัน ซึ่งเป็นเรื่องที่เกี่ยวข้องกับเจตนาของศิลปินเพียงอย่างเดียว อีกทั้งรูปวาดคนหรือสัตว์ที่ไม่ได้มีไว้เพื่อการเคารพ แต่มีไว้เพื่อแสดงถึงความหรูหรา มั่งคั่ง มั่งมีศรีสุข รูปภาพเหล่านี้จัดอยู่ในประเภทสิ่งที่น่ารังเกียจเช่นกัน (ยูซุฟ ก็อร์ฆอวี, 2554) ดังนั้น ศิลปินที่วาดรูปหรือครูผู้สอนศิลปศึกษาจำเป็นต้องระมัดระวังเกี่ยวกับเนื้อหา เรื่องราวในรูปภาพที่สร้างสรรค์นั้นด้วย อย่างไรก็ตาม สำหรับการสอนศิลปศึกษาทุกระดับชั้นต้องมีการจัดการเรียนการสอนแบบบูรณาการเนื้อหาในแง่ของการรวมเนื้อหาเพื่อแสดงให้เห็นถึงการบูรณาการในกลุ่มที่มีความหลากหลายทางวัฒนธรรมที่เน้นมุมมองที่แตกต่างกัน (Chin, 2013) การสอนแบบบูรณาการ (Integrated Instruction) เป็นเทคนิคการสอนแบบผสมผสานของเนื้อหาวิชาในแง่มุมมองต่างๆอย่างสัมพันธ์กัน คือ การสอนแบบสอดแทรก (Infusion) การสอนแบบคู่ขนาน (Paralled Instruction) การสอนแบบสหวิทยาการ (Multidisciplinary Instruction) และการสอนแบบข้ามวิชาหรือสอนเป็นคณะ (Transdisciplinary Instruction) เพื่อให้ผู้เรียนเกิดความคิดรวบยอดและนำไปสร้างหลักการเพื่อใช้แก้ปัญหาต่าง ๆ ได้ (เบญจมาศ อยู่เป็นแก้ว, 2545)

ดังนั้น งานวิจัยนี้จึงมุ่งที่จะศึกษาแนวทางการสอนศิลปะไทยที่บูรณาการกับวัฒนธรรมอิสลามสำหรับนิสิตนักศึกษาระดับปริญญาบัณฑิต เป็นการจัดการเรียนการสอนศิลปะไทยท่ามกลางความหลากหลายทางวัฒนธรรม โดยใช้แผนสอนแบบบูรณาการ อย่างไรก็ตามสิ่งสำคัญที่นักการศึกษาทางศิลปศึกษาไม่ควรมองข้าม

คือ ความแตกต่างทางวัฒนธรรมของผู้เรียนและผู้สอน เพราะนอกจากจะช่วยสร้างความเข้าใจอันดีระหว่างวัฒนธรรมหนึ่งไปสู่วัฒนธรรมหนึ่งแล้ว ยังคงสร้างความเท่าเทียมกันในการรับรู้และเพิ่มศักยภาพให้กับผู้เรียนและผู้สอน เพื่อนำไปสู่ประสบการณ์ตรงอย่างมีประสิทธิภาพต่อไป

วัตถุประสงค์

1. เพื่อศึกษาแนวทางการสอนศิลปะไทยที่บูรณาการกับวัฒนธรรมอิสลามสำหรับนิสิตนักศึกษาระดับปริญญาบัณฑิต
2. ผลของการใช้แผนสอนศิลปะไทยที่บูรณาการกับวัฒนธรรมอิสลามสำหรับนิสิตนักศึกษาระดับปริญญาบัณฑิต

ขอบเขตของการวิจัย

1. การศึกษาครั้งนี้จะศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างศิลปะไทยในวัฒนธรรมอิสลาม ในส่วนของงานจิตรกรรม ประติมากรรม สถาปัตยกรรม ศิลปะท้องถิ่นและศิลปะ วัฒนธรรมอิสลามในงานจิตรกรรมไทยและประติมากรรมไทย เพื่อนำองค์ความรู้ทั้งหมดที่ได้รับมาประมวลผลเพื่อเป็นแนวทางการสอนศิลปะไทยที่บูรณาการกับวัฒนธรรมอิสลามสำหรับนิสิตนักศึกษาระดับปริญญาบัณฑิต
2. จัดทำแผนการสอนศิลปะไทยที่บูรณาการกับวัฒนธรรมอิสลาม สำหรับระยะเวลาที่เหมาะสมกับเนื้อหาในหนึ่งภาคการศึกษา ภาคทฤษฎีและภาคปฏิบัติ
3. การวิจัยนี้ กำหนดผู้เชี่ยวชาญสอนวิชาศิลปะไทยและผู้เชี่ยวชาญสอนวิชาศิลปะอิสลาม (ที่นับถือศาสนาพุทธและศาสนาอิสลาม) และนักศึกษาในระดับปริญญาบัณฑิต ในพื้นที่สามจังหวัดชายแดนภาคใต้ อันได้แก่ ปัตตานี ยะลา และนราธิวาส

วิธีการวิจัย

การวิจัยนี้เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ ใช้วิธีการเลือกกลุ่มตัวอย่างแบบเจาะจง ผู้วิจัยได้ดำเนินการเก็บรวบรวมข้อมูลตามขั้นตอนดังต่อไปนี้

1. ศึกษาข้อมูลและรวบรวมข้อมูลที่เกี่ยวข้องจากหนังสือ วารสาร งานวิจัย บทความ และอื่นๆที่เกี่ยวข้องทั้งในประเทศและต่างประเทศ
2. ตรวจสอบความเที่ยงตรงของเครื่องมือวิจัยกับผู้ทรงคุณวุฒิ
3. สัมภาษณ์ผู้เชี่ยวชาญ
4. ออกแบบแผนการสอนแบบบูรณาการและตรวจสอบความเที่ยงตรงโดยผู้เชี่ยวชาญ 4 ด้าน
5. ทดลองใช้แผนการสอนแบบบูรณาการ และเก็บข้อมูลผลการสอนจากการสังเกตการสอนของผู้เชี่ยวชาญสอนวิชาศิลปะไทยและการสังเกตพฤติกรรมการเรียนของผู้เรียน
6. วิเคราะห์ผลและปรับปรุงแผนการสอนแบบบูรณาการ

7. สรุปผลแนวทางการสอนศิลปะไทยที่บูรณาการกับวัฒนธรรมอิสลามสำหรับนิสิตนักศึกษาระดับปริญญาบัณฑิต

เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย

1. แบบสัมภาษณ์ผู้เชี่ยวชาญ 4 กลุ่ม คือ ผู้เชี่ยวชาญทางด้านวัฒนธรรมอิสลาม ผู้เชี่ยวชาญสาขาศิลปะศึกษา ผู้เชี่ยวชาญสอนวิชาศิลปะไทย และผู้เชี่ยวชาญสอนวิชาศิลปะอิสลาม โดยโครงสร้างของคำถามจะมีลักษณะเหมือนกัน แต่ความละเอียดของคำถามจะมีความแตกต่างกัน ซึ่งแบ่งออกเป็น 3 ตอน

ตอนที่ 1 ข้อมูลเกี่ยวกับสภาพทั่วไปของผู้ตอบแบบสัมภาษณ์

ตอนที่ 2 ข้อมูลความคิดเห็นของผู้เชี่ยวชาญ คำถามเกี่ยวกับแนวทางการสอนศิลปะไทยที่บูรณาการกับวัฒนธรรมอิสลามสำหรับนิสิตนักศึกษาระดับปริญญาบัณฑิต ตามหลักองค์ประกอบการสอนในระดับอุดมศึกษา 5 ด้าน ดังนี้ 1) ควรกำหนดวัตถุประสงค์ 2) เนื้อหาวิชา 3) วิธีสอน 4) สื่อการเรียนการสอน 5) การวัดและประเมินผล

ตอนที่ 3 ความคิดเห็นและข้อเสนอแนะอื่นๆเกี่ยวกับแนวทางการสอนศิลปะไทยที่บูรณาการกับวัฒนธรรมอิสลามสำหรับนิสิตนักศึกษาระดับปริญญาบัณฑิต

2. แผนการสอนศิลปะไทยที่บูรณาการกับวัฒนธรรมอิสลามสำหรับนิสิตนักศึกษาระดับปริญญาบัณฑิต 4 ประเด็น ดังนี้ 1) ความพร้อมของผู้ถ่ายทอด 2) กระบวนการถ่ายทอด 3) บรรยากาศการถ่ายทอด 4) อื่นๆ (เจตคติผู้เรียนและผู้สอน)

3. แบบสังเกตการสอนของอาจารย์ผู้สอนวิชาศิลปะไทย ประกอบด้วย 4 ประเด็น ดังนี้ 1) การแสดงออกของผู้เรียนภาคทฤษฎี 2) การแสดงออกของผู้เรียนภาคปฏิบัติ 3) การแสดงออกทางด้านเจตคติ 4) ข้อสังเกตอื่นๆ

4. แบบสังเกตพฤติกรรมของผู้เรียนวิชาศิลปะไทย ประกอบด้วย 4 ประเด็น ดังนี้ 1) การแสดงออกของผู้เรียนภาคทฤษฎี 2) การแสดงออกของผู้เรียนภาคปฏิบัติ 3) การแสดงออกทางด้านเจตคติ 4) ข้อสังเกตอื่นๆ

5. แบบสัมภาษณ์ของผู้เรียนวิชาศิลปะไทย ประกอบด้วย 4 ประเด็น ดังนี้ 1) ความพร้อมของผู้สอน 2) กระบวนการถ่ายทอดแบบบูรณาการ 3) ปฏิสัมพันธ์ระหว่างครูกับ 4) ทศนคติของผู้เรียนต่อการเรียนศิลปะไทยแบบบูรณาการวัฒนธรรมอิสลาม

6. แบบบันทึกผลการสอนของอาจารย์ผู้สอนวิชาศิลปะไทย ประกอบไปด้วย ด้านความรู้ ความเข้าใจ ด้านเจตคติ อื่น ๆ

เรื่อง แนวทางการสอนศิลปะไทยที่บูรณาการกับวัฒนธรรมอิสลามสำหรับนิสิตนักศึกษาระดับปริญญาบัณฑิต

1. การวิเคราะห์ข้อมูลจากแบบสัมภาษณ์ผู้เชี่ยวชาญ 4 กลุ่ม คือ ผู้เชี่ยวชาญทางด้านวัฒนธรรมอิสลาม ผู้เชี่ยวชาญสาขาศิลปศึกษา ผู้เชี่ยวชาญสอนวิชาศิลปะไทย และผู้เชี่ยวชาญสอนวิชาศิลปะอิสลาม โดยการวิเคราะห์เนื้อหาและนำเสนอในรูปตารางประกอบความเรียง

2. การวิเคราะห์ข้อมูลจากแบบสัมภาษณ์ผู้เชี่ยวชาญ เพื่อศึกษาแนวทางการสร้างแผนการสอนศิลปะไทยที่บูรณาการกับวัฒนธรรมอิสลามสำหรับนิสิตนักศึกษาระดับปริญญาบัณฑิต

3. การวิเคราะห์ข้อมูลจากแบบสังเกตการสอนของอาจารย์ผู้สอนวิชาศิลปะไทย สำหรับอาจารย์สอนวิชาศิลปะไทยที่ใช้แผนการสอนศิลปะไทยที่บูรณาการกับวัฒนธรรมอิสลาม โดยวิเคราะห์เนื้อหาและนำเสนอในรูปตารางประกอบความเรียง

4. การวิเคราะห์ข้อมูลจากแบบสังเกตพฤติกรรมของผู้เรียนวิชาศิลปะไทย เพื่อสังเกตพฤติกรรมการเรียนของผู้เรียน ที่ใช้แผนการสอนศิลปะไทยที่บูรณาการกับวัฒนธรรมอิสลามสำหรับนิสิตนักศึกษาระดับปริญญาบัณฑิต โดยวิเคราะห์เนื้อหาและนำเสนอในรูปตารางประกอบความเรียง

5. การวิเคราะห์ข้อมูลจากแบบสัมภาษณ์ของผู้เรียนวิชาศิลปะไทย ที่ใช้แผนการสอนศิลปะไทยที่บูรณาการกับวัฒนธรรมอิสลามสำหรับนิสิตนักศึกษาระดับปริญญาบัณฑิต โดยวิเคราะห์เนื้อหาและนำเสนอในรูปตารางประกอบความเรียง

6. การวิเคราะห์ข้อมูลจากแบบบันทึกผลการสอนของอาจารย์ผู้สอนวิชาศิลปะไทย หลังใช้แผนการสอนแบบบูรณาการศิลปะไทยในวัฒนธรรมอิสลาม โดยวิเคราะห์เนื้อหาและนำเสนอในรูปตารางประกอบความเรียง

ผลการวิจัย

1. แนวทางการสอนศิลปะไทยที่บูรณาการกับวัฒนธรรมอิสลามสำหรับนิสิตนักศึกษาระดับปริญญาบัณฑิต ประกอบด้วยองค์ประกอบการสอนในระดับอุดมศึกษา 5 ด้าน ดังนี้

1) การกำหนดวัตถุประสงค์ ผู้เชี่ยวชาญทั้ง 4 ด้านมีความคิดเห็นตรงกันในภาคทฤษฎีและภาคปฏิบัติ ว่ากำหนดเพื่อให้ผู้เรียนเกิดความตระหนักถึงการบูรณาการของประวัติศาสตร์ ศิลปะ วัฒนธรรม ระหว่างศิลปะไทยกับศิลปะอิสลามซึ่งกันและกัน โดยให้ครอบคลุมทั้งภาคทฤษฎีและภาคปฏิบัติ คือ กำหนดเพื่อบ่มเพาะให้ผู้เรียนมีความรู้ ความเข้าใจด้านประวัติศาสตร์ศิลปะไทย วัฒนธรรม ลวดลาย รวมถึงศิลปะท้องถิ่นที่บูรณาการกับวัฒนธรรมอิสลาม สามารถสร้างสรรค์ผลงานหรือแม่ลายที่ผสมผสานซึ่งกันและกันได้ และควรส่งเสริมให้ผู้เรียนสร้างสรรค์ผลงานศิลปะไทยโดยใช้วัสดุทรัพยากรที่มีในท้องถิ่นของตนเองมาประยุกต์ใช้ นอกจากจะให้ผู้เรียนมีความภาคภูมิใจและตระหนักถึงคุณค่าของงานศิลปะแล้ว สามารถเรียนรู้ที่มาของลวดลายไทย จิตรกรรมไทย และรู้จักวิถีผูกลายที่บูรณาการกับศิลปะท้องถิ่น เช่น ลวดลายไทยในจิตรกรรมเรือกลและลวดลายไทยบนเครื่องทองเหลือง ลวดลายไทยบนลายผ้า เป็นต้น เช่น 1) เพื่อให้มีความรู้ ความเข้าใจ เกี่ยวกับประวัติศาสตร์ศิลปะไทยที่บูรณาการกับวัฒนธรรมอิสลาม 2) เพื่อให้สามารถเขียนลวดลายไทยและรู้จักวิถีผูกลายที่บูรณาการระหว่างศิลปะไทยกับศิลปะอิสลามได้ 3) เพื่อให้สามารถเขียนภาพจิตรกรรมไทยสร้างสรรค์ที่มีการบูรณาการของสองวัฒนธรรมได้ 4) เพื่อปลูกฝังให้มีทัศนคติที่ดีต่อศิลปวัฒนธรรมไทยอันเป็นเอกลักษณ์ของชาติไทย

2) **เนื้อหาวิชา** ผู้เชี่ยวชาญทั้ง 4 ด้านมีความคิดเห็นตรงกันในภาคทฤษฎีและภาคปฏิบัติ คือ สิ่งแรกควรสอดแทรกเนื้อหาที่เกี่ยวกับการเรียนการสอนศิลปะที่ถูกต้องตามหลักการของศาสนาอิสลาม เพื่อให้ เกิดความรู้ ความเข้าใจระหว่างผู้สอนกับผู้เรียน และเน้นเนื้อหาทางประวัติศาสตร์ศิลปะ วัฒนธรรม ลวดลาย ศิลปะท้องถิ่น ผู้สอนบูรณาการเปรียบเทียบเนื้อหาวิชาระหว่างศิลปะไทยกับศิลปะอิสลาม รวมถึงผลงาน สร้างสรรค์ต่างๆ เพื่อให้เห็นคุณค่าของงานศิลปะท้องถิ่นตนเองและศิลปะที่มาจากสังคม วัฒนธรรมที่แตกต่าง กัน เช่น 1) ความเป็นมาและวิวัฒนาการศิลปะไทยในสมัยต่าง 2) ประวัติศาสตร์ยุคสมัยที่มีความสัมพันธ์ เด่นชัดระหว่างไทยพุทธกับมุสลิม 3) ประเภทและลักษณะของศิลปะไทยและศิลปะอิสลาม 4) เขียนลวดลาย ไทยที่บูรณาการกับลวดลายแบบอิสลามในลักษณะของจิตรกรรมเรือกอและ 5) ลักษณะและประเภทของ ศิลปะอิสลาม 6) ลักษณะของลวดลายศิลปะอิสลามที่ปรากฏในงานศิลปะไทย 7) เขียนส่วนประกอบต่างๆของ ชาวอาหรับในลักษณะจิตรกรรมไทย 8) ลวดลายแบบศิลปะอิสลามในงานประติมากรรมและสถาปัตยกรรม ไทย 9) การเขียนสถาปัตยกรรมไทย โดยออกแบบมัสยิดในลักษณะของการเขียนแบบจิตรกรรมไทย เช่น มัสยิดต้นสน มัสยิดบางหลวง มัสยิดตะโกละมานะ ฯลฯ 10) การเขียนภาพสัตว์หิมพานต์ที่ปรากฏในงาน จิตรกรรมเรือกอและ 11) การออกแบบโดยใช้ลวดลายจากศิลปะไทยมาประยุกต์ใช้ในวัฒนธรรมอิสลามอย่าง สร้างสรรค์ เช่น ลายจิตรกรรมเรือกอและและอิญาบ (ผ้าคลุมศีรษะ) เป็นต้น 12) ทักษะศึกษาดูงานนอกสถานที่ ที่มีการบูรณาการซึ่งกันและกัน เป็นต้น

3) **วิธีสอน** ผู้เชี่ยวชาญส่วนใหญ่เห็นว่าควรใช้วิธีการสอนแบบร่วมกันอภิปรายกลุ่มหรือการ สอนแบบสืบสอบ โดยบูรณาการการสอนทั้งภาคทฤษฎีและภาคปฏิบัติ เช่น การสอดแทรกสอดแทรกเนื้อหา ของวิชาศิลปะอิสลามเข้าไปในวิชาศิลปะไทย เช่น ลวดลายแบบศิลปะอิสลามที่ประดับในประติมากรรมไทย (ลายเรขาคณิต ลายดอกไม้ภายในกรอบคดโค้งสอดไขว้ บนลายสลักหินวัดมหาธาตุ จังหวัดพระนครศรีอยุธยา) เป็นต้น และร่วมกันอภิปราย แสดงความคิดเห็น เพื่อให้ผู้เรียนฝึกการคิดวิเคราะห์ด้วยตนเอง และสามารถ แยกแยะในประเด็นของการเรียนรู้ศิลปะไทยที่ไม่ขัดต่อหลักศาสนาอิสลามได้อย่างชัดเจน ซึ่งถือว่าเป็นวิธีที่ สะดวก รวดเร็ว และทำให้ผู้เรียนเกิดความรู้ ความเข้าใจได้ง่ายที่สุด

4) **สื่อการเรียนการสอน** ผู้เชี่ยวชาญส่วนใหญ่เห็นว่าควรใช้สื่อจากสถานที่และผลงานจริง จากศิลปะ วัฒนธรรม ลวดลาย และศิลปะท้องถิ่นที่ผสมผสานระหว่างศิลปะไทยกับศิลปะอิสลาม เช่น ลวดลายแบบอิสลามที่ปรากฏในลายสลักหิน วัดมหาธาตุ ชาวอาหรับภายในอุโบสถวัดเกาะแก้วสุทธาราม และ ลวดลายไทยที่ปรากฏในจิตรกรรมเรือกอและ เป็นต้น เป็นสื่อที่จะทำให้ผู้เรียนเกิดประสบการณ์การเรียนรู้ใน ระยะยาว เปิดโลกทัศน์ให้ผู้เรียนเข้าใจถึง ที่มาความสัมพันธ์ของศิลปะ วัฒนธรรมที่บูรณาการซึ่งกันและกัน และเห็นคุณค่าของงานศิลปะในท้องถิ่น ทำให้ผู้เรียนเกิดความรัก ความภาคภูมิใจท้องถิ่นตนเอง รวมถึงการใช้ สื่ออิเล็กทรอนิกส์ต่างๆ ร่วมด้วย เพื่อส่งเสริมการเรียนรู้ให้สอดคล้องกับผู้เรียนในยุคศตวรรษที่ 21

5) **การวัดและประเมินผล** ผู้เชี่ยวชาญส่วนใหญ่เห็นว่า ควรวัดความรู้ ความเข้าใจ เจตคติ ของผู้เรียนด้านประวัติศาสตร์ศิลปะไทย วัฒนธรรม ลวดลาย ศิลปะท้องถิ่นที่บูรณาการกับวัฒนธรรมอิสลาม และสร้างสรรค์ผลงานหรือแม่ลายที่ผสมผสานซึ่งกันและกันได้ และสังเกตพฤติกรรมการเรียนของผู้เรียนให้

ครอบคลุมภาคทฤษฎีและภาคปฏิบัติ เช่น สังเกตพฤติกรรมการมีส่วนร่วมของผู้เรียนจากกิจกรรม สถิติการเข้าเรียน การถาม ตอบ การตรงต่อเวลา และจากทักษะฝีมือกระบวนการสร้างสรรค์ผลงาน ความตั้งใจ ความสวยงาม ความประณีต ความละเอียดของผลงาน ในขณะที่ผู้เชี่ยวชาญด้านวัฒนธรรมอิสลามเห็นว่า ไม่ควรประเมินผลงานที่เน้นความสวยงาม ความประณีตมากเกินไป ควรเน้นประเมินผลงานที่วาดได้ถูกต้อง เพราะหากเป็นเรื่องราวที่เกี่ยวกับคนหรือสิ่งมีชีวิตแล้วจะสามารถวาดได้เพื่อเรียนรู้วิธีการเขียนที่ถูกต้องเท่านั้น

2. ผลของการใช้แผนการสอนศิลปะไทยที่บูรณาการกับวัฒนธรรมอิสลามสำหรับนิสิตนักศึกษา ระดับปริญญาบัณฑิต

ผู้วิจัยได้สังเคราะห์ข้อมูลจากการวิจัยจากการสัมภาษณ์ผู้เชี่ยวชาญ 4 ด้าน พร้อมทั้งให้ผู้เชี่ยวชาญตรวจสอบเพื่อนำแผนการสอนแบบบูรณาการที่สร้างไปทดลองใช้กับนักศึกษา สาขาวิชาศิลปศึกษา มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์ วิทยาเขตปัตตานี สามารถสรุปผลการใช้แผนการสอนศิลปะไทยที่บูรณาการกับวัฒนธรรมอิสลามสำหรับนิสิตนักศึกษาระดับปริญญาบัณฑิต ดังนี้

1) ผลที่ได้จากแบบสังเกตการสอนของอาจารย์ผู้สอนวิชาศิลปะไทย

ผู้วิจัยได้สังเกตการสอนของผู้เชี่ยวชาญในวิชาศิลปะไทยแบบมีส่วนร่วม โดยให้ผู้เชี่ยวชาญใช้แผนการสอนศิลปะไทยที่บูรณาการกับวัฒนธรรมอิสลามกับนักศึกษาชั้นปีที่ 2 สาขาวิชาศิลปศึกษา มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์ วิทยาเขตปัตตานี เพื่อสังเกตผลการใช้แผนดังกล่าว ประกอบด้วย 4 ประเด็น ดังนี้ **ความพร้อมของผู้ถ่ายทอด** ผู้สอนใช้แผนการสอนศิลปะไทยที่บูรณาการกับวัฒนธรรมอิสลามด้วยวิธีการสอนแบบบรรยายและเปิดโอกาสให้ผู้เรียนร่วมแสดงความคิดเห็นพร้อมสอดแทรกเนื้อหาวิชาศิลปะอิสลาม ใช้สื่อส่วนใหญ่เป็นสื่อ PowerPoint รูปภาพ วิดีโอ ผลงานจำลอง ผู้เรียนให้ความสนใจดี การสอนเป็นไปในลักษณะร่วมกันอภิปราย แสดงความคิดเห็น บรรยายภาคในห้องเรียนส่วนใหญ่ผู้เรียนที่นับถือศาสนาพุทธและนับถือศาสนาอิสลามมักจะจับกลุ่มนั่งแยกกัน **กระบวนการถ่ายทอด** ขั้นตอนการนำเข้าสู่บทเรียน ผู้สอนจะพูดคุย ชักถามในหัวข้อที่จะเรียน เช่น ถ้าพูดถึงศิลปะไทย ผู้เรียนจะนึกถึงอะไร? หรือผู้เรียนเคยทราบมาก่อนหรือไม่ว่าศิลปะไทยมีความสัมพันธ์กับวัฒนธรรมอิสลามอย่างไร? ตามลำดับ และเข้าสู่บทเรียนด้วยสื่อ PowerPoint สลับกับให้ดูผลงานจากหนังสือและภาพถ่าย สรุปและประเมินผลด้วยการวัดความเข้าใจหลังเรียนด้วยการทบทวนบทเรียนและให้ไปหาข้อมูลเพิ่มเติมจากการทำรายงานและให้ผู้เรียนเขียนความรู้สึกและสิ่งที่ได้จากการเรียนท้ายคาบ **บรรยากาศการถ่ายทอด** ระหว่างครูกับผู้เรียนเป็นไปอย่างราบรื่น ครึกครื้น มีความสนใจต่อการเรียนมาเป็นพิเศษ เนื่องจากเป็นความรู้ใหม่ที่ผู้เรียนไม่ทราบมาก่อน **อื่น ๆ (ด้านเจตคติ)** เจตคติของผู้เรียนและผู้สอน มีความเข้าใจอันดีซึ่ง

กันและกัน เนื่องจากผู้สอนเป็นคนในพื้นที่สามจังหวัดภาคใต้ จึงค่อนข้างเข้าใจวิถีชีวิตของนักศึกษามุสลิม

2) ผลที่ได้จากแบบสังเกตพฤติกรรมของผู้เรียนวิชาศิลปะไทย

ผู้วิจัยได้สังเกตพฤติกรรมการเรียนวิชาศิลปะไทยของนักศึกษาชั้นปีที่ 2 สาขาวิชาศิลปศึกษา มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์ วิทยาเขตปัตตานี แบบมีส่วนร่วมในชั้นเรียน โดยใช้แผนการสอนศิลปะไทยที่บูรณาการกับวัฒนธรรมอิสลาม เพื่อสังเกตผลที่ได้จากการใช้แผนดังกล่าว ประกอบด้วย 3 ประเด็น ดังนี้

การแสดงออกของผู้เรียนภาคทฤษฎี ผู้เรียนส่วนใหญ่ ไม่ทราบมาก่อนว่าศิลปะไทยกับศิลปะอิสลามมีการบูรณาการซึ่งกันและกัน แปลกใจกับเนื้อหาใหม่ ตื่นเต้น ประหลาดใจ เมื่อได้ดูรูปภาพจากสื่อ PowerPoint ตั้งใจเรียน ซักถามในเนื้อหาที่สงสัย ร่วมกันอภิปรายระหว่างผู้สอนกับผู้เรียน เกิดเป็นความรู้ใหม่ จากการถาม ตอบ นักศึกษาส่วนใหญ่ไม่เคยเรียนในลักษณะนี้และไม่เคยทราบมาก่อนว่ามีการบูรณาการของศิลปะไทยและศิลปะอิสลาม **การแสดงออกของผู้เรียนภาคปฏิบัติ** ผู้สอนให้ผู้เรียนสร้างสรรค์ผลงานที่มีการบูรณาการระหว่างศิลปะไทยและศิลปะอิสลาม โดยให้อิสระผู้เรียนสร้างสรรค์ผลงานได้ไม่จำกัดประเภท ผู้เรียนส่วนใหญ่ เน้นการวาดเฉพาะลวดลายที่บูรณาการระหว่างลวดลายไทย ลวดลายแบบอิสลาม และลวดลายแบบจีน มีเพียงส่วนน้อยที่วาดในลักษณะการเขียนแบบจิตรกรรมไทยผสมผสานกับศิลปะ วัฒนธรรมแบบอิสลาม **การแสดงออกทางด้านเจตคติ** ผู้เรียนส่วนใหญ่มีพฤติกรรมที่สนใจและประหลาดใจกับการบูรณาการของศิลปะสองวัฒนธรรม พร้อมทั้งจะเข้าใจและเรียนรู้ที่มาของศิลปะ วัฒนธรรมซึ่งกัน มีเพียงส่วนน้อยที่มีพฤติกรรมเฉยๆไม่สนใจ และไม่ยอมรับการบูรณาการลวดลายไทยในมัสยิด **ข้อสังเกตอื่น ๆ** ผู้เรียนบางกลุ่มที่มีพฤติกรรมไม่ยอมรับการบูรณาการของศิลปะไทยในวัฒนธรรมอิสลาม ได้แสดงความคิดเห็นว่า ตนเองไม่กล้าที่จะเข้าไปปฏิบัติศาสนกิจ เพราะรูปทรงมัสยิดทั้งภายในและภายนอกถูกออกแบบการสร้างที่เหมือนวัด และคิดว่าไม่น่านำมาบูรณาการกันได้ เพราะจะทำให้ขาดอัตลักษณ์ของศาสนาอิสลาม

3) ผลที่ได้จากแบบสัมภาษณ์ของผู้เรียนวิชาศิลปะไทย

จากการแบบสัมภาษณ์ผู้เรียนวิชาศิลปะไทยที่เรียนตามแผนการสอนศิลปะไทยที่บูรณาการกับวัฒนธรรมอิสลาม พบว่าผู้สอน สอนเข้าใจง่าย ทำให้ผู้เรียนเข้าใจในเนื้อหาเป็นอย่างดี เปิดโอกาสให้ผู้เรียนร่วมแสดงความคิดเห็นได้ มีรูปภาพจริง ๆ ให้ดู น่าสนใจมาก และมีการชี้ตำแหน่งที่มีการบูรณาการให้เห็นได้อย่างชัดเจน สนุกสนาน เพราะสอนแบบเป็นกันเอง **ด้านกระบวนการถ่ายทอดแบบบูรณาการเนื้อหาวิชาองค์ความรู้** ผู้เรียนรู้สึกแปลกใจในเนื้อหาที่มีการบูรณาการแบบนี้ โดยเฉพาะเนื้อหาที่เกี่ยวกับการเรียนการสอนศิลปะของชาวมุสลิมที่ถูกต้องตามหลักการศาสนาอิสลาม ซึ่งเป็นความรู้ใหม่สำหรับผู้เรียน **ทางด้านปฏิสัมพันธ์ระหว่างครูกับผู้เรียน** อาจารย์ให้ความเป็นกันเอง ใจดี สนุกสนาน ตลก ทำให้คุยได้ทุกเรื่อง **ทัศนคติของผู้เรียน** ต่อการเรียนศิลปะไทยแบบบูรณาการวัฒนธรรมอิสลาม เห็นด้วยกับการเรียนในลักษณะของการบูรณาการเนื้อหาวิชาระหว่างศิลปะไทยกับศิลปะอิสลาม เพราะเป็นเรื่องที่น่าสนใจ อยากที่จะเรียนรู้เรื่องประวัติศาสตร์ของสองวัฒนธรรม และดีใจที่อาจารย์เข้าใจเกี่ยวกับการเรียนการสอนศิลปะของชาวมุสลิมตามหลักศาสนาอิสลาม

4) ผลที่ได้จากแบบบันทึกผลการสอนของอาจารย์ผู้สอนวิชาศิลปะไทย

ผู้สอนวิชาศิลปะไทยเป็นผู้บันทึกผลระหว่างการใช้แผนการสอนศิลปะไทยที่บูรณาการกับวัฒนธรรมอิสลามกับนักศึกษาชั้นปีที่ 2 สาขาวิชาศิลปศึกษา มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์ วิทยาเขตปัตตานี ประกอบด้วย 2 ประเด็น ดังต่อไปนี้ **ด้านความรู้ ความเข้าใจ** ผู้เรียนส่วนใหญ่ตื่นตา ตื่นใจ ประหลาดใจกับสื่อการเรียนการสอนที่เป็นรูปภาพงานศิลปะที่บูรณาการของสองวัฒนธรรม เพราะค่อนข้างเป็นความรู้ใหม่สำหรับผู้เรียน ทำให้เกิดประเด็นใหม่ในการเรียน เช่น การเขียนรูปที่ถูกต้องตามหลักศาสนา การหันมาสนใจ

ศิลปะท้องถิ่นของตนเอง เช่น เรือกอและที่มีการผสมผสานของลวดลายไทยกับลวดลายแบบอิสลาม **ด้านเจตคติ** ผู้เรียนส่วนใหญ่มีความเข้าใจดีอยู่แล้วกับสภาพความเป็นพหุวัฒนธรรมในพื้นที่ แต่ก็ยังมีศึกษามุสลิมกับนักศึกษาที่นับถือศาสนาพุทธ นั่งเรียนแยกกันตามกลุ่มศาสนาที่ตนเองนับถือ อีกทั้งยังมีนักศึกษามุสลิมบางคนที่แสดงให้เห็นว่าลวดลายไทยไม่น่านำมาผสมผสานกับสถานที่ประกอบศาสนกิจของชาวมุสลิมได้

อภิปรายผล

1. สรุปแนวทางการสอนศิลปะไทยที่บูรณาการกับวัฒนธรรมอิสลามสำหรับนิสิตนักศึกษาระดับปริญญาบัณฑิต ด้านทัศนคติทั่วไปและด้านองค์ประกอบการสอนในระดับอุดมศึกษา 5 ด้าน

1) **ทัศนคติทั่วไปเกี่ยวกับงานศิลปะไทย** ผู้เชี่ยวชาญส่วนใหญ่มีความคิดเห็นว่าศิลปะไทยคือ ศิลปะที่เกิดจากรากฐานของคนไทยในวัฒนธรรมไทย เกี่ยวข้องกับคติความเชื่อของคนไทยที่นับถือพุทธศาสนา สังคม วิถีชีวิต ศิลปกรรม และวัฒนธรรมที่เป็นเอกลักษณ์ของชาติไทย รวมถึงเป็นศิลปะการออกแบบลวดลาย ที่ประดับตามโบสถ์ วัด มักพบในสถานที่สำคัญทางพระพุทธศาสนา สอดคล้องกับประเสริฐ ศิลรัตน์ (2542) กล่าวว่า ศิลปะไทย คือ มรดกทางวัฒนธรรมอันดีงามของชาติ ที่สะท้อนให้เห็นถึงชีวิตความเป็นอยู่ทางสังคม คติ ความเชื่อ ประเพณี อันเป็นเอกลักษณ์ของความเป็นไทยให้ปรากฏในศิลปกรรมแต่ละประเภท ได้แก่ จิตรกรรม ประติมากรรม สถาปัตยกรรม ตลอดจนศิลปะพื้นบ้านหรือหัตถกรรมในท้องถิ่น ในขณะที่ประยูร อุสุชาว (2550) กล่าวว่า ศิลปะไทยสร้างขึ้นเพื่อส่งเสริมพุทธศาสนาเป็นการเชื่อมโยงและโน้มน้าวจิตใจของประชาชนให้เกิดความเลื่อมใสศรัทธาในพุทธศาสนา

ทางด้านการเรียนการสอนศิลปะในศาสนาอิสลาม ผู้เชี่ยวชาญที่นับถือศาสนาพุทธ ทราบว่าศาสนาอิสลามมีข้อห้ามเกี่ยวกับการเรียนการสอนศิลปะ ชาวมุสลิมต้องไม่วาดรูปคน รูปเปลือย รูปสัตว์ เพื่อเคารพสักการะ เทิดทูน บูชา แต่ก็ไม่ได้ทราบถึงรายละเอียดทั้งหมด มีเพียงส่วนน้อยที่ไม่ทราบว่าศาสนาอิสลามมีข้อห้ามดังกล่าว ซึ่งเป็นผู้เชี่ยวชาญด้านวิชาศิลปะไทยและด้านสาขาศิลปศึกษาที่นับถือศาสนาพุทธ ในขณะที่ศิลปะไทยส่วนใหญ่เกี่ยวข้องกับความเชื่อทางพระพุทธศาสนา ผู้เชี่ยวชาญด้านวัฒนธรรมอิสลามคิดเห็นว่าส่งผลกระทบต่อการเรียนรู้ของนักศึกษามุสลิมแน่นอน สอดคล้องกับงานวิจัยของ Mermish (2001) ศึกษาเกี่ยวกับการออกแบบฐานหลักสูตรใหม่เพื่อการศึกษาทางด้านศิลปศึกษาจากมุมมองของอิสลามสำหรับใช้ในซาอุดีอาระเบียและประเทศมุสลิมอื่น ๆ พบว่า ผู้สอนต้องเข้าใจ และสอนตามความสนใจของผู้เรียน ซึ่งต้องบูรณาการการเรียนการสอนรายวิชาที่อยู่บนเส้นทางความต้องการของผู้เรียนเป็นหลัก ดังนั้นหากผู้สอนไม่ทำความเข้าใจ อาจส่งผลกระทบต่อการเรียนการสอนศิลปะไทยของนิสิตนักศึกษามุสลิม สอดคล้องกับงานวิจัยของ Badrul (2006) ศึกษาการเรียนการสอนศิลปะบนความหลากหลายทางวัฒนธรรมในศิลปศึกษาในมุมมองของมาเลเซีย พบว่า เพื่อสร้างสะพานเชื่อมโยงในหมู่นักเรียน ผู้สอนควรทราบภูมิหลังที่แตกต่างกันของผู้เรียน การทำความเข้าใจในวัฒนธรรมอื่น ๆ เป็นสิ่งสำคัญอย่างยิ่งและอาจจะช่วยรักษาความมั่นคงในสังคมที่มีความหลากหลายทางวัฒนธรรม สังคมในระดับสูงเท่านั้นที่จะทำความเข้าใจและเคารพต่อผู้ที่มาจากวัฒนธรรมอื่น ๆ วิธีที่ดีที่สุด คือ การปลูกฝังค่านิยมนี้ผ่านการเรียนศิลปศึกษา

2) องค์ประกอบการสอนในระดับอุดมศึกษา

การกำหนดวัตถุประสงค์ จุดประสงค์สำคัญของการสอนศิลปะไทยในวัฒนธรรมอิสลาม คือ กำหนดเพื่อให้ผู้เรียนเกิดความตระหนักถึงการบูรณาการของประวัติศาสตร์ ศิลปะ วัฒนธรรม ระหว่างศิลปะไทยกับศิลปะอิสลามซึ่งกันและกัน สอดคล้องกับงานวิจัยของปัญญา เทพสิงห์ (2556) พบว่า ผู้เรียนรู้ส่วนใหญ่ชื่นชม ภูมิใจและสนใจเรียนรู้ศิลปะในพื้นที่ตนเอง แม้วัฒนธรรมต่างกันพร้อมจะแลกเปลี่ยนเรียนรู้ศิลปะระหว่างกันกับคนที่มีความศรัทธา ภาษา วิถีชีวิตต่างกัน สามารถเรียนรู้เพื่อสร้างความเข้าใจได้ โดยใช้ศิลปะเป็นสื่อกลาง ซึ่งการกำหนดวัตถุประสงค์การเรียนรู้ ควรศึกษาพฤติกรรมพื้นฐานของผู้เรียน พิจารณา รูปแบบการสอน ศึกษาภูมิหลังของผู้เรียน จัดระยะเวลา บรรยายทางจิตวิทยาจะส่งผลต่อการเรียนรู้จาก สภาพการเรียนการสอนที่เกิดจากปฏิสัมพันธ์ของผู้เรียนและผู้สอน (วิชัย วงษ์ใหญ่, 2537)

เนื้อหาวิชา เน้นเนื้อหาศิลปะไทยในวัฒนธรรมอิสลาม และสอดแทรกเนื้อหาที่เกี่ยวกับการเรียนการสอนศิลปะที่ถูกต้องตามหลักการของศาสนาอิสลาม เพื่อให้เกิดความรู้ ความเข้าใจ ระหว่างผู้สอนกับผู้เรียน สอดคล้องกับงานวิจัยของ Chin (2013) ด้านการสอนศิลปศึกษา คือ ทุกระดับชั้น ต้องมีการจัดการเรียนการสอนแบบบูรณาการเนื้อหาในแง่ของการรวมเนื้อหาเพื่อแสดงให้เห็นถึงการบูรณาการ ในกลุ่มที่มีความหลากหลายทางวัฒนธรรมที่เน้นมุมมองที่แตกต่างกัน ซึ่งการจัดเนื้อหาเหมาะสมผสานเป็นการ ลดความซับซ้อน โดยการจัดเนื้อหาการสอนในศาสตร์หรือวิชาใดวิชาหนึ่ง เป็นการจัดเนื้อหาการเรียนการสอน ให้ตรงตามสภาพจริงของผู้เรียน ทำให้ผู้เรียนได้เรียนรู้อย่างลึกซึ้งไม่ผิวเผิน ได้เรียนรู้เนื้อหาที่สัมพันธ์กัน จึง เน้นการรู้จริง เรียนรู้อย่างมีความหมาย ประยุกต์ความรู้ได้ เพื่อให้สามารถถ่ายทอดความรู้ไปใช้ได้จริง (พิมพ์พันธ์ เดชะคุปต์, 2557)

วิธีสอน วิธีการสอนที่สะดวก รวดเร็ว และทำให้ผู้เรียนเกิดความรู้ ความเข้าใจได้ง่าย ที่สุด คือ การสอนแบบร่วมกันอภิปรายกลุ่มหรือการสอนแบบสืบสอบ เพื่อให้ผู้เรียนฝึกการคิดวิเคราะห์ด้วย ตนเอง และสามารถแยกแยะในประเด็นของการเรียนรู้ศิลปะไทยที่ไม่ขัดต่อหลักศาสนาอิสลามได้อย่างชัดเจน สอดคล้องกับทศนา แหมมณี (2551) กล่าวว่า วิธีสอนโดยใช้การอภิปรายกลุ่ม เป็นกระบวนการที่ผู้สอนใช้ในการ ช่วยให้ผู้เรียนเกิดการเรียนรู้ตามวัตถุประสงค์ที่กำหนด ซึ่งเป็นวิธีการที่มุ่งให้ผู้เรียนมีส่วนร่วมในกิจกรรม การเรียนรู้อย่างทั่วถึง โดยมีโอกาสแสดงความคิดเห็นและแลกเปลี่ยนประสบการณ์ อันจะช่วยให้ผู้เรียนเกิด การเรียนรู้ในเรื่องที่เรียนกว้างขึ้น เช่นเดียวกับวิธีสอนแบบสืบสอบ วิธีนี้อยู่บนฐานของแนว Constructivism โดยให้ผู้เรียนค้นคว้าหาความรู้ด้วยตนเองและเน้นผู้เรียนเป็นสำคัญ (พิมพ์พันธ์ เดชะคุปต์, 2557)

สื่อการเรียนการสอน การใช้สื่อจากสถานที่และผลงานจริง ด้วยการทัศนศึกษา สถานที่ที่มีศิลปะ วัฒนธรรม ลวดลาย และศิลปะท้องถิ่นที่ผสมผสานระหว่างศิลปะไทยกับศิลปะอิสลาม ผู้เชี่ยวชาญส่วนใหญ่เชื่อว่าสามารถทำให้ผู้เรียนเข้าใจที่มาความสัมพันธ์ของศิลปะ วัฒนธรรมที่บูรณาการซึ่งกัน และกัน และเห็นคุณค่าของงานศิลปะในท้องถิ่นตนเอง สอดคล้องกับทศนา แหมมณี (2551) กล่าวว่า การใช้ สื่อการสอนโดยวิธีสอนแบบทัศนศึกษา เป็นสื่อที่ช่วยให้ผู้เรียนได้รับประสบการณ์ตรง ได้เรียนรู้สภาพความเป็นจริง มีการเชื่อมโยงระหว่างการเรียนรู้ในห้องเรียนและความเป็นจริง ซึ่งช่วยส่งเสริมการใช้ทรัพยากร

ท้องถิ่นและชุมชนให้เป็นประโยชน์ต่อการเรียนรู้ของผู้เรียน และสร้างความสัมพันธ์ระหว่างสถาบันการศึกษา กับชุมชน แต่การใช้สื่ออิเล็กทรอนิกส์ต่าง ๆ เช่น อินเทอร์เน็ต รูปภาพ สื่อ PowerPoint และวิดีโอ เป็นต้น ยังเป็นสิ่งจำเป็นสำหรับผู้เรียนและผู้สอนในกรณีที่มีข้อจำกัดทางด้านค่าใช้จ่ายที่สูง ความเสี่ยงอาจเกิดอันตราย ระหว่างการเดินทาง การติดต่อประสานงานต่าง ๆ สอดคล้องกับงานวิจัยของรีนฤทัย รอดสุวรรณ (2554) พบว่า การใช้สื่อการเรียนการสอนคอมพิวเตอร์สามารถส่งเสริมการเรียนการสอนศิลปะให้กับผู้เรียนได้มากที่สุด

การวัดและประเมินผล ควรวัดความรู้ ความเข้าใจ เจตคติของผู้เรียนด้าน ประวัติศาสตร์ศิลปะไทย วัฒนธรรม ลวดลาย ศิลปะท้องถิ่นที่บูรณาการกับวัฒนธรรมอิสลาม และสร้างสรรค์ ผลงานหรือแม่ลายที่ผสมผสานซึ่งกันและกันได้ สอดคล้องกับผลการวิจัยของอัครศักดิ์ อารังเลิศฤทธิ์ (2540) คือ การวัดและประเมินผลควรครอบคลุมทั้งทางด้านพุทธิพิสัย จิตพิสัย ทักษะพิสัย และให้ความสำคัญต่อ กระบวนการทำงานมากกว่าผลผลิตของผลงาน เช่นเดียวกับงานวิจัยของรีนฤทัย รอดสุวรรณ (2554) พบว่า การพิจารณาเกณฑ์ในการประเมิน คือ ควรดูโดยรวมทั้งความถูกต้อง ความสวยงาม และพฤติกรรมการทำงาน หากดูที่ผลงานควรเน้นเรื่องโครงสร้างเป็นหลัก และความเข้าใจในการทำงานแต่ละชิ้น

2. สรุปผลของการใช้แผนการสอนศิลปะไทยที่บูรณาการกับวัฒนธรรมอิสลามสำหรับนิสิต นักศึกษาระดับปริญญาบัณฑิต

การสร้างแผนการสอนแบบบูรณาการศิลปะไทยให้สอดคล้องกับบริบทของนิสิตนักศึกษามุสลิมใน วัฒนธรรมอิสลาม ทั้งภาคทฤษฎีและภาคปฏิบัติ ได้สังเคราะห์มาแล้วในหัวข้อสรุปผลการวิจัย ซึ่งสอดคล้องกับ งานวิจัยของ Mermish (2001) พบว่า หลักสูตรศิลปศึกษาในชาวดิอาระเบียไม่สอดคล้องกับอุดมการณ์และ มุมมองของสังคมชาวดิอาระเบีย ซึ่งเป็นสังคมที่ขึ้นอยู่กับศาสนาอิสลาม ผู้วิจัยจึงพัฒนาโครงการที่เขาเรียกว่า "เว็บการศึกษา" ซึ่งแสดงให้เห็นถึงความสัมพันธ์ของศิลปศึกษากับสาขาอื่น ๆ เป็นสำคัญ และได้รับการพัฒนา ซึ่งใช้หลักจิตวิทยาอิสลามกับการเรียนรู้ของผู้เรียน สามารถใช้ในการพัฒนาหลักสูตรการเรียนการสอน ศิลปศึกษาในวงกว้าง ทั้งนี้ได้ตรวจสอบหลักสูตรโดยนักวิชาการตะวันตกเพื่อให้สอดคล้องกับหลักการอิสลาม และมีประโยชน์สำหรับผู้เรียนและประเทศมุสลิมอื่น ๆ ในบริบทของการเรียนการสอนศิลปะไทยในวัฒนธรรม อิสลาม ส่วนผู้เชี่ยวชาญทางด้านวัฒนธรรมอิสลามและด้านศิลปะอิสลาม ได้ให้ข้อเสนอแนะเพิ่มเติมในกรณีที่ ผู้เรียนฝึกวาดแค่ลวดลายไทยเพียงอย่างเดียว สามารถวาดได้ (แต่ต้องไม่ใช่ลวดลายไทยที่ถือคติ ความเชื่อทาง พระพุทธศาสนาหรือความมั่งมีศรีสุข) ส่วนการวาดตัวพระ ตัวนางและสัตว์ในหิมพานต์ เพื่อเรียนรู้วิธีการวาดที่ ถูกต้อง สามารถวาดได้ (แต่ต้องไม่วาดเพื่อให้เกิดความขำขัน แล้วนำไปแสดงหรือเผยแพร่ต่อสาธารณะชนจน นำไปสู่การซื้อ ขาย และที่สำคัญผู้เรียนต้องไม่วาดหรือคัดลอกงานจิตรกรรมที่แสดงถึงพุทธประวัติด้านคติ ความเชื่อ การเคารพ กราบไหว้ บูชา ไต ๆ ทั้งสิ้น แต่หากจำเป็นต้องวาดในลักษณะนี้จริง ๆ ด้วยเหตุผลที่ถ้าไม่ วาด จะส่งผลกระทบต่อตนเองเดือดร้อนต่อคะแนนและเกรดทางการศึกษาของตนเอง อนุญาตให้วาดได้ แต่ ต้องไม่เผยแพร่สู่สาธารณะชน เนื่องจากเป็นข้อห้ามที่ศาสนาอิสลามไม่ส่งเสริมให้เกิดขึ้นกับชาวมุสลิม ส่วน การศึกษาเพื่อดูงานศิลปะไทยภายในโบสถ์ วัด และโบราณสถานต่าง ๆ นั้นขึ้นอยู่กับที่ตั้งเจตนาหรือการ

เจตนาของผู้เรียน (การเจตนา คือการตั้งเจตนาของแต่ละบุคคลในการกระทำสิ่งใดสิ่งหนึ่ง) หากผู้เรียนเจตนาเพื่อการศึกษาเรียนรู้แล้ว สามารถเรียนรู้ได้ แต่ต้องไม่เข้าไปเป็นส่วนหนึ่งของการประกอบพิธีกรรมทางศาสนานั้น

จากการสังเกตการสอนผู้เชี่ยวชาญสอนวิชาศิลปะไทย พบว่า ขั้นการนำเข้าสู่บทเรียน ผู้สอนจะพูดคุยซักถามในหัวข้อที่จะเรียน และเข้าสู่บทเรียนด้วยสื่อ PowerPoint สลับกับให้ดูลักษณะผลงานจริงจากหนังสือและภาพถ่าย บรรยากาศการถ่ายทอด ระหว่างครูผู้สอนกับผู้เรียนเป็นไปอย่างอบอุ่น ราบรื่น ครึกครื้น เนื่องจากผู้สอนเป็นคนพื้นที่ในสามจังหวัดภาคใต้ ถึงแม้นับถือศาสนาพุทธแต่มีประสบการณ์สอนมากกว่าสิบปี แต่ก็มีรายละเอียดบางอย่างที่ไม่เข้าใจบ้าง ซึ่งผู้สอนไม่เคยสอนในลักษณะสอดแทรกเนื้อหาเกี่ยวกับหลักการเรียนศิลปะของอิสลามที่ถูกต้อง ดังนั้น การจัดการด้านศิลปศึกษาและพัฒนาศิลปะเพื่อส่งเสริมกระบวนการคิดและการเรียนการสอนเกี่ยวกับศิลปะและวัฒนธรรม ควรบูรณาการศิลปะในรูปแบบการศึกษาที่มีความสามารถในการยอมรับ บางอย่างอาจถูกมองว่าเป็นอันตรายกับผู้อื่นในวัฒนธรรมที่มีความเสี่ยงในข้อจำกัดทางศาสนา ข้อควรระวัง คือ ผู้สอนต้องความเข้าใจถึงวัฒนธรรมที่แตกต่าง ประสบการณ์ทางด้านศิลปะของผู้เรียน จึงได้รับอิทธิพลจากการปฏิบัติทางศาสนาและวัฒนธรรมของพวกเขา (Wakef, 2010)

ซึ่งจากการสังเกตพฤติกรรมของผู้เรียนรวมถึงแบบบันทึกผลหลังการสอนของนักศึกษาที่เรียนวิชาศิลปะไทยโดยใช้แผนการสอนศิลปะไทยที่บูรณาการกับวัฒนธรรมอิสลามสอดคล้องกับแบบบันทึกผลการสอนที่ผู้เชี่ยวชาญสอนศิลปะไทย พบว่าการแสดงออกของผู้เรียนส่วนใหญ่ ไม่ทราบมาก่อนว่าศิลปะไทยกับศิลปะอิสลามมีการบูรณาการซึ่งกันและกัน แปลกใจกับเนื้อหาใหม่ ตื่นเต้น ประหลาดใจ เมื่อได้ดูรูปภาพจากสื่อ PowerPoint มีความตั้งใจและซักถามในประเด็นที่สงสัย ด้านการสร้างสรรค์ผลงาน ผู้เรียนส่วนใหญ่เน้นการวาดเฉพาะลวดลายไทย ลวดลายแบบอิสลาม และลวดลายแบบจีนที่บูรณาการกัน มีเพียงส่วนน้อยที่จะวาดในลักษณะการเขียนแบบจิตรกรรมไทยผสมผสานกับศิลปะ วัฒนธรรมแบบอิสลาม สอดคล้องกับงานวิจัยของ Wakef (2010) ศึกษาการสอนศิลปะวิจิตรศิลป์ในวัฒนธรรมของชาวมุสลิมที่คลุมหน้า พบว่า นักศึกษาชาวมุสลิมจะเน้นออกแบบภาษาอาหรับแบบดั้งเดิมและการประดิษฐ์ลวดลายตัวอักษรแบบร่วมสมัย ในขณะที่ผู้เรียนบางกลุ่มมีพฤติกรรมที่ไม่ยอมรับศิลปะไทยที่ผสมผสานในวัฒนธรรมอิสลาม จากการแสดงความคิดเห็นของผู้เรียนกลุ่มนี้ กล่าวว่า ตนเองไม่กล้าที่จะเข้าไปปฏิบัติศาสนกิจ เพราะรูปทรงมัสยิดทั้งภายในและภายนอกถูกออกแบบการสร้างที่เหมือนวัด และคิดว่าไม่น่านำมาบูรณาการกันได้ สอดคล้องกับงานวิจัยของปัญญา เทพสิงห์ (2555) พบว่า ผู้เรียนส่วนใหญ่เป็นผู้ที่เคยศึกษาจากปอเนาะหรือโรงเรียนสอนศาสนา โรงเรียนเหล่านี้เน้นการเรียนวิชาเกี่ยวกับอิสลาม การเรียนรู้วัฒนธรรมอื่น ๆ จึงมีน้อย การเปิดใจยอมรับกับความเปลี่ยนแปลง ความทันสมัยมีน้อยกว่าโรงเรียนสามัญ การเรียนศาสนาบางครั้งแฝงด้วยแนวคิด อุดมการณ์ของผู้สอนมากกว่า บทบัญญัติอย่างแท้จริง

ข้อเสนอแนะ

ข้อเสนอแนะที่ได้จากการวิจัย

1. ครูผู้สอนควรมีความรู้ความเข้าใจในหลักการ คำสอนเกี่ยวกับการเรียนการสอนศิลปะของศาสนาอิสลามในเชิงลึก เพื่อให้ผู้เรียนเกิดการพัฒนาทักษะด้านสุนทรียภาพ สามารถนำไปประยุกต์ใช้เพื่อบูรณาการในลักษณะของวัฒนธรรมร่วมได้อย่างไร้ความกังวล

2. การวิจัยครั้งนี้ มุ่งเน้นเพื่อรวบรวมข้อคิดเห็นจากผู้เชี่ยวชาญเพื่อเป็นแนวทางการสอนโดยใช้แผนการสอนแบบบูรณาการ ดังนั้นเพื่อให้ได้ผลการวิจัยที่ชัดเจนยิ่งขึ้น ควรนำแผนการสอนนี้ไปทดลองใช้ให้เต็มรูปแบบ เช่น นำไปใช้ในการสอนให้ครบตลอดเทอม หรือควรต่อยอดให้ผู้เรียนได้เรียนรู้จากการสร้างสรรค์ผลงาน การออกแบบงานดีไซน์ต่าง ๆ ในลักษณะของการออกแบบลวดลายศิลปะไทยที่มีการผสมผสานกันระหว่างศิลปะอิสลาม เป็นต้น

ข้อเสนอแนะในการวิจัยครั้งต่อไป

แผนการสอนแบบบูรณาการศิลปะไทยในวัฒนธรรมอิสลาม สามารถนำไปต่อยอดเพื่อการวิจัยในวัฒนธรรมอื่น ๆ ได้ หรือประยุกต์ใช้กับวัฒนธรรมอิสลามในภาคอื่น ๆ ของประเทศไทย เช่น ในระบบโรงเรียนนานาชาติที่มีความหลากหลายทางวัฒนธรรมทั้งผู้เรียนและผู้สอน ตามหลักองค์ประกอบการสอน 5 ด้าน และสามารถปรับเปลี่ยนไปตามบริบทของสิ่งแวดล้อมได้ตามความเหมาะสม

รายการอ้างอิง

ภาษาไทย

ดลมนรจ บากา และคณะ. (2549). *ทัศนคติของประชาชนต่อความไม่สงบในสามจังหวัดชายแดนภาคใต้*.

สาขาสังคมวิทยา ภาควิชาสังคมศาสตร์ คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์

มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์ วิทยาเขตปัตตานี.

ทิตนา แหมมณี. (2551). *ศาสตร์การสอน: องค์ความรู้เพื่อการจัดกระบวนการเรียนรู้ที่มีประสิทธิภาพ*.

กรุงเทพมหานคร: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

อรรถศักดิ์ อรรถเลิศฤทธิ. (2540). *ทัศนะของผู้เชี่ยวชาญด้านการพัฒนาหลักสูตรและนักการศึกษาด้าน*

ศิลปศึกษาเกี่ยวกับแนวโน้มของหลักสูตรศิลปศึกษาระดับมัธยมศึกษาตอนต้นในศตวรรษ

หน้า. สาขาวิชาศิลปศึกษา ภาควิชาศิลปะ ดนตรี และนาฏศิลป์ศึกษา คณะครุศาสตร์ จุฬาลงกรณ์

มหาวิทยาลัย.

เบญจมาศ อยู่เป็นแก้ว. (2545). *การสอนแบบบูรณาการ*. กรุงเทพมหานคร: ศูนย์พัฒนาการเรียนรู้.

ประยูร อุลูภูษะ. (2550). *ความงามในศิลปะไทย*. กรุงเทพมหานคร: เมืองโบราณ.

ประเสริฐ ศิลรัตน์. (2542). *สุนทรียะทางทัศนศิลป์*. กรุงเทพมหานคร: โอเดียนสโตร์.

- ปัญญา เทพสิงห์. (2555). *กระบวนการเรียนรู้ศิลปะในบริบทสังคมและวัฒนธรรมชายแดนภาคใต้ของไทย* (ปริญญานิพนธ์ดุขฎิบัณทิต) สาขาศิลปวัฒนธรรมวิจัย มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ, กรุงเทพมหานคร.
- พิมพ์นัธ เดชะคุปต์. (2557). *สอนเขียนแผนบูรณาการ บนฐานเด็กเป็นสำคัญ*. กรุงเทพมหานคร: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- ยุชฎ กัอรณอวี. (2554). *ทะเลและหะรอมในอิสลาม*. กรุงเทพมหานคร: ออฟเซ็ท.
- รึนฤทัย รอดสุวรรณ. (2555). การนำเสนอแนวทางการสอนศิลปะไทยในระดับมัธยมศึกษาตอนต้นตามความคิดเห็นของผู้เชี่ยวชาญ. *วารสารอิเล็กทรอนิกส์ทางการศึกษา (OJED)*, 7(1), 1760-1774
- วิชัย วงษ์ใหญ่. (2537). *กระบวนการพัฒนาหลักสูตรและการสอน ภาคปฏิบัติ*. กรุงเทพมหานคร: สิริสารัน.
- สุวรรณี ลัคนวณิข. (2554). การส่งเสริมความเสมอภาคหญิงชายในระดับอุดมศึกษา. *วารสารนักบริหาร*. 31(2), 55
- อับดุลสุโก ดินอะ. (2556). *วิถึมุสลิมอาเซียนท่ามกลางความหลากหลายทางวัฒนธรรมของประชาคมอาเซียน*. เอกสารประกอบการบรรยาย ในโครงการสัปดาห์อาเซียน วันที่ 26-30 สิงหาคม สาขารัฐประศาสนศาสตร์ มหาวิทยาลัยขอนแก่น.

ภาษาอังกฤษ

- Badrul, I. (2006). *Muticulturalism in art education : A Malaysia perspective*. Faculty of art and design. Universiti Teknologi Mara Malaysia.
- Chin, Christina. (2013). Key dimensions of a multicultural art education curriculum. *International Journal of Education & the Arts*, 14(14), 1-28.
- Mermish, K. (2001). *Designing a new base for education and art education curricula from an Islamic perspective, for use in Saudi Arabia and other muslim countries*. In partial fulfillment of the requirements for the degree of doctor of education in art education. Illinois University.
- Wakef, Y. (2010). Beyond the veil: Learning to teach fine arts in a muslim culture. *The Journal of the Art Education Association*, 63(6), 13-18.